

MUHTASARU İHTİLÂFÎ'L-‘ULEMÂ, EBÛ CA‘FER ET-TAHÂVÎ

Mukhtaşar İkhtilâf al-‘Ulamâ, Abû Ja‘far Aḥmad aṭ-Ṭaḥâwî

Muhammed Hüsnu ÇİFTÇİ

Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü
Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
*Lecturer Dr., Marmara University Faculty of Theology Department of Basic Islamic
Education Department of Arabic Language and Rhetorics, İstanbul, Turkey*
husnuc_@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-7877-2113>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review
Geliş Tarihi / Received: 03.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted: 07.06.2021
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2021

” Atıf / Cite as: Çiftçi, Muhammed Hüsnu. “Muhtasarı İhtilâfî'l-‘Ulemâ, Ebû Ca‘fer et-Tahâvî”. *Mütefekkir* 8/15 (2021), 309-314. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.949257>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

MUHTASARU İHTİLÂFÎ'L-'ULEMÂ, EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ*

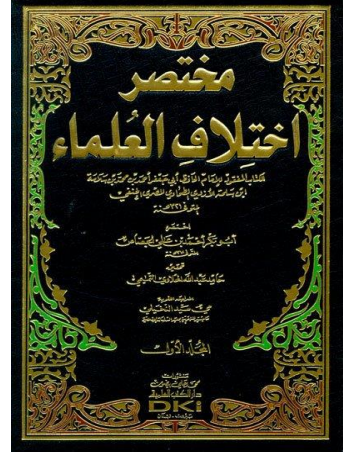
Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933), fıkha dair ilk kaleme aldığı *İhtilâfü'l-'ulemâ* adlı eseri günümüze kadar gelmiş olmakla birlikte aslının 130 cüz olduğu bildirilmektedir. Daha sonra İmam Kerhî'nin (ö. 340/952) önemli talebelerinden Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) tarafından kitap ihtisar edilmiş ve *Muhtasarü ihtilâfi'l-'ulemâ* adıyla şöhret bulmuştur.¹

Eser önce *İhtilâfü'l-fukahâ* adıyla Muhammed Sagîr Hasan el-Ma'sûmî, tarafından 1971'de İslâmâbâd'da eksik olarak yayınlanmıştır. Daha sonra tamamı *Muhtasarü ihtilâfi'l-'ulemâ* adıyla Abdullah Nezîr Ahmed tarafından 1995'te Beyrut'ta tahkikli olarak neşredilmiştir.

Eser, 5 cilt olup fihrist ve diğer ziyadeler hariç 2128 sayfadan ibarettir. Muhakkik fikhî ihtilâfları toplamda 2322 başlıkta numaralı olarak tasnif etmiştir. Kitap, diğer fıkıh kitaplarındaki gibi "Kitâbü't-tahâre", "Kitâbü's-salât" şeklinde başlıklandırılmış olmakla birlikte "bab" ve "fasıl" şeklinde tasnif edilmemiştir. Hâlbuki müellifin daha sonra kaleme aldığı *Şerhu Me'âni'l-âşâr* adlı eserinde bab başlıklarının kullanıldığı görülmektedir.²

Tahâvî ihtilâflı meseleleri incelediği bu eserinde mezheplere dair verdiği bilgileri mezheplerin kendi kaynaklarından aktarmaktadır. Mezheplerin teşekkül ve gelişme sürecinde Tahâvî'nin diğer mezhepleri de kuşatıcı bir eser kaleme almış olması Hanefî literatürü için önemli bir kazanım sayılmalıdır. Nitekim Saymerî'nin (ö. 436/1045) kendi dönemine kadar bu eserin bir benzerinin yazılmadığını haber vermiş³ olması eserin ilm-i hilâf sahasında bir ilk olduğunu teyit etmektedir. Ayrıca müellifin, 2322 farklı ihtilâflı konuyu inceleyerek fıkıh literatürüne geniş bir fihrist kazandırmış olması çalışmaya ayrı bir değer kazandırmaktadır. Hâlbuki Tahâvî'nin diğer eserlerinde bu oranda konu başlığı yer almamaktadır.

Tahâvî, mezheplere ait fetvaları naklederken ulaşabildiği ölçüde birinci elden kaynakları zikretmeye özen göstermektedir. Mesela Hanefî mezhebine

* Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Muhtasarü ihtilâfi'l-'ulemâ*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed. (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1995).

1 Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlât* (Humus: Râtib Hâkimî, 1968), 581.

2 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, thk. Muhammed Seyyid Câdülhak, (Kahire: Matbaatü'l-Envârî'l-Muhammediyye, 1968).

3 Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, (Haydarabat: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1976), 62; İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, (Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, ts.), 306.

dair sıklıkla başvurduğu kaynaklardan biri İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eseridir (وقال محمد في السير الكبير) (3/447).

Şâfiî (ö. 204/820) mezhebine dair malumatları ise Tahâvî, dayısı İmam Müzenî (ö. 264/878) (وقال الشافعي في مختصر المزني) (2/103) başta olmak üzere sırasıyla Büveytî (ö. 231/846) (وقال الشافعي في البويطي) (1/240) ve Rebî' (ö. 270/884) (وحكى الربيع عنه) (1/191) vasıtasıyla nakletmektedir. Eserde Şâfiî'nin *el-Ümm* veya *er-Risâle* adlı eserleri kaynak olarak zikredilmemektedir.

Müellif, Mâlikî mezhebine ait fetvaları aktarırken özellikle İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta* adlı eseri ile talebeleri İbn Vehb (ö.197/813) (هكذا حدثنا ابن وهب في الإملاء وحدثنا في الموطأ) (2/234), İbnü'l-Kâsım (ö. 191/806) ve Eşheb (ö. 204/820) gibi âlimleri referans göstermektedir (وقال) (4/47). مالك لا يجوز ذلك في رواية ابن القاسم وأجازه في رواية أشهب

Tahâvî, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşlerini ise talebesi Esrem (ö. 261/875) vasıtasıyla nakletmektedir (ابن حنبل ذكره عنه الأثرم) (4/386).

Tahâvî, Hanefî mezhebi imamları dışında ayrıca İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Zührî (ö. 124/742), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö.204/820), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Müzenî, İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), Hasan b. Hay (ö. 167/784), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), İbn Semâa (ö. 233/848) ve Esrem (ö. 261/874) (1/85) gibi fakihlerin de görüşlerini nakletmektedir.⁴

Eser, az da olsa görüş sahiplerinin istinbat ettikleri âyet, hadis, eser veya kıyasa dayalı delillerini zikretmektedir. (1/295, 300, 301) Fakat bu deliller yeterli derecede olmadığından müdellel kaynaklar arasından sayılması mümkün gözükmemektedir.

Ayrıca müellif, *Muhtasar*'da hadis senedindeki ilk râvilerin zikriyle iktifa ederken diğer eseri *Şerhu Me'âni'l-âşâr*'ında senedin tamamını zikretmesi Tahâvî'nin *Muhtasar*'ı ansiklopedik bir yaklaşıma matuf olarak kaleme aldığını göstermektedir.

Müellifin, yer yer hadisler hakkında cerh ve ta'dîl kriterlerini kullandığı görülmektedir. Özellikle karşı görüş sahiplerinin istidlâl ettiği hadisler ile râvileri hakkında (ويرفع ذلك منهم الثقة إلى النبي) (1/222) ve (صالح) (هذا ضعيف لا يحتج به) (3/476) vb. ifadelere yer vermektedir. Yine müellifin eserinde bazı rivayetler hakkında âhad ve mütevâtîr kavramlarını kullanarak (فهذه آثار متواترة) (5/196) hadisler üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş olması onun erken dönem Mısır Hanefî ekolünün ilk hadisçilerinden sayılmasının nedenleri arasında sayılabilir.

Tahâvî, bazen de sadece karşı tarafın delillerini zikretmekle iktifa etmektedir. Aslında onun bu üslubu diğer görüşlere karşı derin bir hoşgörü

4 Ayrıca bk. Muhammed Zâhid el-Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî* (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1368), 34-35.

ve müsamaha içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (4/386). Nitekim müellifin bu yaklaşımını farklı eserlerinde açıkça ifade ettiğini görmekteyiz. “Bu sözleri ilim ehlinde herhangi birini hafife almak için söylemedim. Haddizatında bu benim üslubum da değil. Ben (sadece) karşı görüş sahiplerinin bize nasıl haksızlık yaptıklarını ortaya koymayı istedim.”⁵

Müellif, herhangi bir meselede mezhep imamlarının görüşlerini naklederken çoğunlukla önce Ebû Hanîfe ve İmameyn’in görüşlerini (قال أصحابنا) lafzıyla ifade ederken Hanefîlerle aynı görüşte olan farklı fakihleri (قال أصحابنا والثوري والأوزاعي) şekliyle nakletmektedir. Şayet her âlim farklı bir görüşe sahip ise her birini (قال أبو حنيفة) ve (قال أبو يوسف) şeklinde ayrı ayrı zikretmektedir (1/294).

Bazen de Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerini nakletmeyip mezhebin genel kanaatini bildirmektedir. Mesela akşam namazının farzından önce iki rekât nafîle namaz kılmanın hükmü ile ilgili bilgi verirken Hanefî fakihlerinden herhangi bir görüş nakletmediği halde bu namazın kılınmayacağını belirtmektedir (4/387).

Tahâvî gerek kendisine ait gerekse Hanefî mezhebine ait herhangi bir görüşle ilgili bir açıklama yapmak istediğinde genelde meselenin sonunda (قال أبو جعفر) ifadesini kullanır (1/153). Fakat kullanıldığı her yerde bu ifadeden itiraz manası anlaşılmalıdır.

Müellif, cumhurun ihtilâf ettiği bir meselede şaz olarak gördüğü bir görüş hakkında (لم نجد لأحد من الفقهاء غيره) “fukahadan bu görüşte olan başka birini görmedik” şeklinde benzer ifadeler kullanmaktadır (1/161, 188, 190, 193).

Tahâvî, Hanefî mezhep imamlarının ihtilâf ettikleri meselelerde yer yer bazı tercihlerde bulunabilmektedir. Mesela cenaze namazında imamın cenazenin neresinde durması gerektiği hususundaki ihtilâfı zikrederken mezhebin genel kanaati olarak imamın namaz sırasında cenazenin göğüs kısmı hizasında durması gerektiğini belirtir. Fakat bu görüşün İmam Muhammed’e ait görüş olduğunu, İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre imamın cenazenin orta kısmında durması gerektiğini nakleder (1/382-383).

Tahâvî’nin bazen gerek Hanefî mezhebine gerekse diğer mezhep imamlarına muhalif tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Mesela hac sırasında sabah ve ikindi namazlarından sonra iki rekât tavaf namazının kerahet vaktinin dışında kılınıp kılınmayacağı hususunda muhalefet etmiştir. Müellif, bu iki rekâtı kaza namazlarına ve cenaze namazına kıyas ederek kılınmasının câiz olabileceğini savunmuştur. Tahâvî’nin bu görüşü *Muhtaşaru ihtilâfi’l-‘ulemâ*’da yer almamakla (2/134-135) birlikte *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*’ında (3/211) bulunması onun muhtemelen bu görüşe sonradan

5 Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âşâr*, thk. Muhammed Seyyid Câdülhak, (Kahire: Matbaatü’l-Envârî’l-Muhammediyye, 1968), 1/390 : وَلَكِنِّي أَرَدْتُ ، وَمَا حَكَّدًا مَدَّعِي ، وَمَا أَرَدْتُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ تَضْعِيفَ أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ ، وَمَا حَكَّدًا مَدَّعِي ، وَلَكِنِّي أَرَدْتُ : بَيِّنَاتٍ ظَلَمَ الْمُحْتَضَمُ لَنَا

intikal ettiğini göstermektedir.

Müellif, fakihlerin görüşlerini aktarırken çoğu kez kaynaklarına atıfta bulunmamaktadır. Mesela cenaze namazında imamın nerede duracağı konusunda İmam Muhammed'in görüşü *Kitâbu'l-Asl* adlı eserde bulunduğu halde kaynağını belirtmemektedir.⁶

İmam Tahâvî, sonradan kaleme aldığı bir kısım eserlerinde *Muhtasar*'ında ileri sürdüğü bazı içtihatlarından vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Mesela, musannif kimlerin Kur'ân okuyup okuyamayacağı hususunda *Muhtasaru İhtilâfi'l-'ulemâ*'da "Mezhebimize ve Sevrî'ye göre hayızlı, lohusa ve cünüp olan kişi Kur'ân okuyamaz." (لا تقرأ القرآن عند أصحابنا والثوري حائض ولا نساء ولا) (جنب (1/172-173) ifadesini kullanarak mezhebin genel kanaatini net olarak ortaya koymaktadır. Fakat daha sonra kaleme aldığı *Şerhu Me'âni'l-âşâr* adlı eserinde Tahâvî, cünüp, hayızlı ve lohusa olan kadının Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyetten daha az bir miktar okumasının câiz olacağını belirtmiş olması⁷ eski görüşünden vazgeçtiğini göstermektedir.

İmam Tahâvî fikhî görüşlerin nakledilmesinde oldukça titiz davranmış olmasına rağmen nadir de olsa hatalı bilgi aktardığına rastlamak mümkündür. Mesela Hanefî mezhebi fakihleri Ramazan'da kişinin hasta veya sefer halinde tutamadığı oruçlarını iyileşmesi veya mukim olması durumunda imkân dahilinde kazâ etmesi gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁸ Nitekim hasta kişi Ramazan'dan sonra 10 gün sağlığına kavuşsa sonra ölse sağlıklı geçirdiği 10 günün orucunu kaza etmesi gerekir.⁹ Fakat Tahâvî, mezhep imamlarının bu konuda farklı düşündüklerini Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre Ramazan'da hasta olan kişinin Ramazan'dan sonra bir gün bile iyileşse Ramazan'ın tümünü, İmam Muhammed'in görüşüne göre ise iyileştiği günler kadarını kaza etmesi gerektiğini söyler (2/55) (وقال محمد يطعم) (عنه بقدر ما بقي). Hâlbuki Serahsî, Merğînânî ve Zeylaî gibi âlimler Tahâvî'nin bu naklinin bir hata (vehim, galat) olduğunu zira bu hususta Hanefî imamları arasında herhangi bir ihtilâfın söz konusu olmadığını¹⁰ aksine bu şekildeki bir görüş ayrılığının adak konusunda bulunduğunu belirtmektedirler.¹¹

Sonuç olarak İmam Tahâvî'nin *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ* adlı bu eseri, mezheplerin fikhî görüşlerini ansiklopedik bir tarzda ele almış olması, Hanefî

6 Şeybânî, Muhammed b. Hasan b. Ferkad, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 1/351.

7 Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, 1/147; فَبَدَّلْنَا نَأْخُذُ فَتَكْرَهُ لِلْجُنْبِ وَالْحَائِضِ قِرَاءَةَ آيَةِ تَامَةً

8 Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Ali b. Mihcen, *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 1/334; وَإِنْ صَحَّ الْمَرِيضُ أَوْ أَقَامَ الْمَسَافِرُ وَمُ تَبَّضِي حَتَّى مَاتَ لِرَمَةِ الْقَضَاءِ بِقَدْرِ الصَّحَّةِ وَالْإِقَامَةِ

9 Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mesûsût* (İstanbul: Çağrı yay., 1982-1983), 3/91.

10 Serahsî, *el-Mesûsût*, 3/9; وَإِنْ وَدَّعَ الْجَمِيعَ الشَّهْرِ ، وَإِنْ صَحَّ نَوْمًا وَاجِدًا وَعَلَى قَوْلِ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بَلَّغْتُهُ الْقَضَاءِ بِقَدْرِ مَا صَحَّ ، وَهَذَا وَهَمٌّ مِنَ الطَّحَاوِيِّ

11 Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir, Hâfiz Aşûr Hâfiz (Kahire: Dârü's-Selâm, 2000), 1/50.

fıkıh literatüründe ilm-i hilâfa dair ilk eser olma özelliğini de kazandırmıştır. Bu durum, özellikle araştırmacılara fıkıh konuları hakkında önceden genel bir kanaat vermesi bakımından çalışmayı değerli kılmaktadır. Ayrıca eser her ne kadar genel fikhî konulara ayrılmış olsa da yeni baskılarında bab ve fasıl şeklinde alt başlıkların eklenmesi konuların daha rahat bulunmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır. Yine Tahâvî'nin diğer mezheplere isnat ettiği bilgilerin kaynakları genel olarak muhakkik tarafından gösterilmiş olsa da büyük çoğunluğunun verilmediği görülmektedir. Bu sebeple eserin sonraki tahkikli baskılarında bu eksikliklerin giderilerek ilim dünyasına yeniden kazandırılmasının çok daha faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- İbn Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*. Kahire: Matbaatü'l-İstikâme, ts.
 Kevserî, Muhammed Zâhid. *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*. Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1368.
 Kevserî, Muhammed Zâhid. *Makâlât*. Humus: Râtib Hâkimî, 1968.
 Merğînânî, Ebû'l-Hasan Burhâneddîn Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Hâfız Aşûr Hâfız. Kahire: Dârü's-selâm, 2000.
 Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe*. Haydarabat: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1976.
 Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*. İstanbul: Çağrı yayınları, 1982-1983.
 Şeybânî, Muhammed b. Hasan b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433/2012.
 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Muhtaşaru ihtilâfi'l-ulemâ* thk. Abdullah Nezîr Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1995.
 Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâmet el-Ezdî. *Şerhu Me'âni'l-âşâr* thk. Muhammed Seyyid Câdülhak. Kahire: Matbaatü'l-Envârî'l-Muhammediyye, 1968.
 Zeylaî, Fahreddîn Osmân b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.